

Olsztyn, 6 maja 2019 r.

Dr hab. Renata Marks-Bielska, prof. nadzw. UWM
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Polityki Gospodarczej i Regionalnej

Recenzja

rozprawy doktorskiej **mgr Beaty Kowalczyk**
pt. *Przystosowania w sektorze rolnym w państwach wstępujących do*
strefy euro

przygotowanej pod kierunkiem naukowym
dr hab. Marii Parlińskiej, prof. SGGW,
z udziałem promotora pomocniczego – **dra Roberta Pietrzykowskiego**
na Wydziale Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

Recenzję przygotowano na podstawie pisma Dziekana Wydziału Nauk Ekonomicznych SGGW w Warszawie Pana Profesora Jarosława Gołębińskiego, z dn. 27 marca 2019 r., uwzględniając warunki określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dn. 14 marca 2003 r. *o stopniach naukowych i tytule naukowym* (Dz.U. z 2017 r., poz. 1789) w związku z art. 179 ustawy z dn. 3 lipca 2018 r. *Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U. 2018, poz. 1669).

1. Znaczenie podjętej problematyki badawczej

W dysertacji mgr Beata Kowalczyk podjęła ważne aktualnie i perspektywicznie zagadnienie zarówno z poznawczego, jak i praktycznego punktu widzenia, o rozległych implikacjach ekonomicznych. Wprowadzenie Europejskiego Systemu Walutowego, a następnie wspólnej waluty – euro było m.in. odpowiedzią na występujące w latach 70. i 80. problemy europejskiej gospodarki, wśród których wymienić można przede wszystkim: niski wzrost gospodarczy i wysokie bezrobocie, kryzys paliwowo-energetyczny, rozpad systemu walutowego, którego podstawą było porozumienie z *Bretton Woods*.

Pytanie, kiedy Polska powinna przyjąć euro stawiane jest przez naukowców i często przez polityków (przez tych drugich nie tylko kiedy, lecz także czy?). Rozpatrując ten problem w kontekście rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, należy podzielić zdanie

Profesorów W. Poczty i W. Orłowskiego, autorów raportu *Czy Polska powinna przyjąć Euro? Potencjalne skutki dla rolnictwa i obszarów wiejskich* (2013, Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej), że *wszelkie wahania kursów walutowych, koszty transakcyjne i zabezpieczenia przed tymi wahaniami, bywają dotkliwe dla producentów rolnych eksportujących produkty rolno-spożywcze do krajów Unii Europejskiej. Podobnie jest w przypadku dopłat bezpośrednich, których wielkość, każdego roku, uzależniona jest od zmienności kursu walutowego. Jednocześnie, przyjęcie waluty euro przy względnie wysokim kursie wymiany (słaby złoty, mocne euro) wiązałoby się z większymi możliwościami rozwoju MSP (dominujących na terenach wiejskich), tworzeniem pozarolniczych miejsc pracy i wzrostem dochodów na obszarach wiejskich.*

Autorka rozprawy podkreśliła słusznie, że *konsekwencje wprowadzenia euro dotyczą każdego sektora gospodarki, w tym rolnictwa, które jest wrażliwe na wahania czynników makroekonomicznych przenoszonych na skutek relacji rynkowych. Dodatkowo specyfika zasobów w rolnictwie ogranicza możliwości elastycznego reagowania na zmiany zachodzące w otoczeniu.*

Wybór i sformułowanie tematu pracy uznaję za uzasadnione. Podjęty problem badawczy jest aktualny i ważny, wart przeprowadzenia badań i opracowania wyników w ramach rozprawy doktorskiej, a także dalszego ich upowszechnienia.

2. Ocena metodycznych, merytorycznych i formalnych aspektów pracy

Założeniom metodycznym badań Autorka poświęciła część pierwszego rozdziału pracy, podrozdziały: 1.2. Cel pracy i hipotezy badawcze i 1.3. Metody badań oraz 5.4.3. Budowa i estymacja modelu ekonometrycznego. W pracach doktorskich jestem zwolenniczką, aby opis wszystkich zastosowanych metod badawczych znalazł się w jednym miejscu, najlepiej w rozdziale poświęconemu temu zagadnieniu.

Doktorantka sformułowała cel pracy jako *przedstawienie ewolucji sektora rolnego zachodzącej w państwach, które przyjęły euro jako walutę na różnych poziomach integracji Unii Europejskiej. Oprócz tego w pracy podjęto próbę przedstawienia związku między przystąpieniem do strefy euro a zmianami zachodzącymi w sektorze rolnym.*

Do realizacji celu posłużyła realizacja pięciu zadań badawczych:

1. Rozpoznanie teoretycznych aspektów integracji monetarnej oraz wpływu przystąpienia do strefy euro na gospodarkę krajów przyjmujących wspólną walutę.

2. Rozpoznanie dotychczasowego stanu wiedzy dotyczącego zmian zachodzących w sektorze rolnym w państwach strefy euro.
3. Określenie zmian zachodzących we Wspólnej Polityce Rolnej Unii Europejskiej ze szczególnym uwzględnieniem płatności bezpośrednich.
4. Próba oceny kierunku zmian zachodzących w sektorze rolnym po wprowadzeniu wspólnej waluty w krajach należących do strefy euro biorąc pod uwagę przyjmowanie euro w różnych odstępach czasowych.
5. Wyciągnięcie wniosków ze szczególnym uwzględnieniem sektora rolnego dla Polski w przypadku przystąpienia do strefy euro.

Uwzględniając cel badań Doktorantka postawiła dwie hipotezy badawcze:

1. Przyjęcie wspólnej waluty jaką jest euro jest istotnym czynnikiem determinującym wartość produkcji rolnej w krajach strefy euro.
2. Wejście do strefy euro eliminuje zmienność kursu walutowego i stabilizuje wartość płatności bezpośrednich w sektorze rolnym.

Pewne wątpliwości budzi sformułowanie hipotezy drugiej. Należałoby ją doprecyzować. Wydaje się, że tak postawiona hipoteza nosi znamiona aksjomatu. Nasuwa się pytanie co było podstawą wątpliwości Habilitantki odnośnie prawdziwości zawartego w tej hipotezie sformułowania skłaniającego ją do zweryfikowania tego? Nieco niefortunnie sformułowano też tytuł pracy. Pisząc o przystosowaniach należałoby wskazać do czego sektor rolny państw ma się adoptować (z treści wynika, że do zmian wynikających z wstąpienia do strefy euro). Zastosowano skrót myślowy. Mimo tych wątpliwości, rozpatrując pod względem spójności – tytuł pracy, cel i hipotezy, należy stwierdzić, że zostały one sformułowane poprawnie.

Zasadniczo właściwie dobrano i zastosowano metody badawcze. Analizy statystyczne oparto na danych statystycznych, które pozyskano z wielu źródeł (m.in. z: Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Eurostatu, Głównego Urzędu Statystycznego, FADN, Ministerstwa Finansów, Europejskiego Banku Centralnego. Zakres czasowy przeprowadzonych analiz obejmował lata 1994-2016.

Rozprawa składa się ze 188 numerowanych stron tekstu, z czego 158 stron to tekst podstawowy, 16 stron – spis bibliografii, 3 strony – spis rysunków, 2 strony spis tabel i 9 stron – aneks statystyczny w postaci 9 tabel. W pracy zamieszczono łącznie 22 tabele i 41 rysunków.

W przedłożonym do recenzji egzemplarzu dysertacji nie stwierdzono niezgodności między elementami jej formalnego i dokonanego przez Autorkę opisu a faktyczną treścią, ponieważ, m.in.:

- tytuł rozprawy jest zgodny z jej merytoryczną zawartością,
- numeracje stron rozdziałów i podrozdziałów a także ich tytuły zamieszczone w spisie treści są zgodne ze stanem faktycznym zamieszczonym w merytorycznej części,
- odnotowano też zgodność opisu numeracji tabel i rysunków (zarówno numeracja stron, na których występują, jak i ich numeracja porządkowa i tytuły),
- wykorzystanie w tekście zestawionych w spisie piśmiennictwa pozycji bibliograficznych.

Nie dostrzeżono też zapożyczeń Doktorantki ani w zakresie poznawczym, ani metodycznym, przedstawionych poglądów, zestawień ilościowych, których nie zaznaczono w postaci odwołania lub przypisu. Wobec powyższego rozprawę mgr Beaty Kowalczyk należy uznać za oryginalną i twórczą.

Struktura opracowania zawiera w spisie: wykaz skrótów, pięć numerowanych rozdziałów, podsumowanie i wnioski spis bibliografii, spis rysunków, spis tabel i aneks statystyczny. W przyjętej konwencji, rozdziały 2-4 kończą się wyodrębnionymi podsumowaniami, niestety nie zawsze spójnymi z treściami zawartymi w rozdziałach, których z założenia miały być reasumpcją a rozdział 5. *Wnioskami dla Polski*. W mojej ocenie, warto byłoby połączyć niektóre podrozdziały, bowiem w zaproponowanej wersji są one zbyt rozdrobnione, często 2-3-stronicowe, a poruszane w nich zagadnienia, pozwalają na taki zabieg techniczny prowadzący do większej spójności wyводу.

W rozdziale pierwszym, zatytułowanym *Zagadnienia wstępne*, oprócz ocenionej powyżej części metodycznej, znalazło się *Uzasadnienie wyboru tematu*, w którym od ogólnych kwestii dotyczących integracji europejskiej, unii walutowej, Autorka nawiązuje do wspólnej polityki rolnej i postawionego problemu badawczego dotyczącego określenia możliwości i ograniczeń w sektorze rolnym w związku z przyjęciem wspólnej waluty.

W rozdziale drugim *Podstawy teoretyczne integracji monetarnej* Doktorantka w elokwentny sposób osadziła podjęty problem badawczy w teorii ekonomii. Autorka zauważyła słusznie, że teoretyczną podstawę integracji walutowej stanowi teoria optymalnego obszaru walutowego (TOOW). Twórcą klasycznej TOOW jest R. Mundell, autor warunków optymalności obszaru usztywniającego własny pieniądź lub przyjmującego wspólną walutę. Ważny wkład do TOOW wnieśli też m.in.: P. Kennen, R. McKinnon oraz J. Frankel i A. Rose,

których uznaje się za prekursorów nowej teorii optymalnego obszaru walutowego. Z uwzględnieniem kosztów i korzyści kraju rezygnującego ze swojej waluty, optymalne obszary walutowe rozpatrywali zaś m.in.: H. Grubel, P. Krugman i P. De Grauwe.

Autorka zwróciła uwagę na endogeniczność kryteriów optymalnego obszaru walutowego, dokonując przeglądu literatury w tym zakresie, scharakteryzowała integrację monetarną w Europie, wskazała różnice między integracją walutową a unią walutową, opisała integrację gospodarczą i walutową z perspektywy historycznej. Treść ostatniego, najkrótszego podrozdziału, rozminęła się nieco z tytułem *Integracja monetarna a sektor rolny*, bowiem został on poświęcony niektórym elementom wspólnej polityki rolnej, która jest opisywana również w rozdziale czwartym. Treści te powinny być uporządkowane i znaleźć się w jednym miejscu pracy.

W rozdziale trzecim Doktorantka zamierzała skoncentrować się, jak to określiła w tytule, na określeniu wpływu przystąpienia do strefy euro na gospodarkę. Tytuł tego rozdziału rozminął się z treściami w nim zawartymi, szczególnie w pierwszym podrozdziale, w którym przedstawiono opinie na temat integracji europejskiej (sondaż CBOS i Eurobarometru). Najwartościowszy podrozdział dotyczy bilansu kosztów i korzyści związanych z przyjęciem euro. Przytoczone zostały tutaj opinie różnych autorów na ten temat, bez jednoznacznego rozstrzygnięcia na korzyść lub niekorzyść przyjęcia wspólnej waluty, bowiem jak podkreśliła Autorka, nie jest to jednoznaczne.

Czwarty rozdział dotyczy wspólnej polityki rolnej, ze szczególnym uwzględnieniem płatności bezpośrednich. Nie jasne jest dla mnie, dlaczego Doktorantka w tytule rozdziału 4. i podrozdziału 4.1. wyeksponowała, że będzie opisywać kraje strefy euro, a w treści opisuje główne założenia reform wspólnej polityki rolnej, nie wspominając o krajach strefy euro.

W rozdziale piątym, oprócz próby *przeglądu sytuacji sektora rolnego w Polsce*, główną część badawczą Autorka oparła na budowie jednorównaniowego modelu ekonometrycznego dla wartości produkcji rolnej, której kształtowanie się jest wyrazem przyjęcia wspólnej waluty euro, co założone zostało w hipotezie pierwszej. Specyfikację modelu określały dane czasowo-przekrojowe, czyli panelowe. Na podstawie zakresu czasowego próby 2004-2016 oraz przestrzeni obiektów, czyli 19 krajów strefy euro, określono determinanty dynamiki produkcji rolniczej wskazując na tradycyjne zmienne, takie jak: wielkość zatrudnienia, powierzchnia użytków rolnych czy stopę inwestycji.

W modelach, za pomocą zmiennych dychotomicznych, uwzględniono również, co wiąże się ściśle z hipotezą pierwszą, momenty wejścia danego kraju do strefy euro, jak i wstąpienia do Wspólnoty. Autorka poprawnie dokonała korekty modelu pierwotnego przez

eliminację zmiennych statystycznie nieistotnych i zaproponowała nowe regresory oraz zdynamizowanie modelu, dodając zmienne opóźnione w czasie. Określając istotność parametrów w modelach nie podano jednak poziomu błędu pierwszego rodzaju, przy którym te parametry są statystycznie istotne lub poziomu prawdopodobieństwa przekroczenia statystyki testowej. Na wyjaśnienie zasługuje też określenie liczby obserwacji w modelach (347 i 326), która powinna być iloczynem liczby okresów próby i liczby obiektów. Z podanej przez Autorkę parametrów próby nie wynikają powyższe liczebności.

W celu wyboru właściwej metody szacowania (wybór właściwego estymatora) Autorka zastosowała test Walda jednorodności obiektów danych. Pomimo wyniku wskazującego na odrzucenie hipotezy zerowej, Autorka stwierdza brak podstaw do jej odrzucenia. Ten sam błąd w podjęciu decyzji weryfikacyjnej ma miejsce przy testowaniu normalności rozkładu reszt modelu. Należy również zaznaczyć, że wybór modelu z ustalonymi efektami (*fixed effect*-FE) nie został uzupełniony klasycznymi testami Breusch-Pagana i Hausmana, potwierdzającymi prawidłowy dobór estymatora. Pomimo tych nieścisłości, Autorka właściwie interpretuje wpływ czynników na zmiany w dynamice wartości produkcji rolnej oraz efekty zróżnicowania wyrazu wolnego na przykładzie kilku krajów.

Zaproponowane przez Autorkę metody badawcze oraz zmienne kształtujące poziom rozwoju produkcji rolniczej nie wyczerpują szerokiego zestawu możliwości badawczych w tej problematyce. Interesującym rozwiązaniem i poszerzeniem tej tematyki byłaby wielowymiarowa analiza przestrzenna, przeprowadzona w różnych momentach czasu (np. wielowymiarowa analiza statystyczna lub metody taksonomiczne), pokazująca zróżnicowany zapewne poziom rozwoju rolnictwa w poszczególnych krajach strefy euro oraz analiza porównawcza tych krajów z gospodarkami państw nienależących do tej grupy. Innym aspektem badawczym wprowadzenia wspólnej waluty może być ocena stopnia zbieżności rozwoju gospodarczego (z uwzględnieniem rolnictwa), państw strefy euro, w kontekście konwergencji typu beta w ujęciu warunkowym i bezwzględnym.

Warto również byłoby zwrócić uwagę, nie tylko na ostatni kryzys gospodarczy (s. 153) i jego wpływ na rolnictwo, lecz także na ostatni kryzys żywnościowy. Tego wątku zabrakło mi wyraźnie w tym rozdziale.

Uważam, że zupełnie niepotrzebnie, w ogólnie pozytywnie ocenionym rozdziale 5.4. znalazł się opis, co to jest ekonometria i modelowanie. Podobnie jak informacja, że w podrozdziale tym został przeanalizowany zbudowany przeze mnie ekonometryczny model wartości produkcji w rolnictwie. Z konstrukcji pracy i opisu założeń metodycznych powinno

jasno wynikać które części są oparte na przeglądzie dotychczasowych wyników badań, a które są autorskie.

W rozdziale ostatnim zatytułowanym *Podsumowanie i wnioski* odniesiono się właściwie do *celu, zadań i hipotez badawczych*. Stwierdzono, że nie ma podstaw do odrzucenia żadnej z postawionych hipotez. Krytycznie odnoszę się do cytowania poglądów innych autorów w podsumowaniu i wnioskach, a także w podsumowaniach rozdziałów. W mojej ocenie, nie jest to dobre miejsce na dyskusję wyników własnych badań z poglądami innych autorów. Należy tego dokonać we wcześniejszych rozdziałach pracy.

Doktorantka nie ustrzegła się skrótów myślowych, potknięć językowych (fleksyjnych, składniowych, leksykalnych) – np. s. 15, 16, 18, 23, 33, 38, 39, 52, 55-57, 74, 80, 81, 84, 135, interpunkcyjnych (np. s. 27, 43, 153) i redakcyjnych a także błędów literowych (np.: s. 76, 79, 99, 106, 110, 111).

W celu uniknięcia w przyszłości tego typu niedociągnięć, podaję przykłady niektórych rodzajów dostrzeżonych błędów: s. 12, drugi akapit – *Niezmiernie istotny jest kurs po jakim dany kraj wejdzie do strefy euro*, zostaną zbadane lata przed i po akcesji – s. 17. Został precyzyjnie wskazany zakres czasowy i to wystarczy (lata nie były badane), w tytułach rozdziałów i podrozdziałów lepiej unikać skrótowców; s. 26, 89 – użyto sformułowania *dla przykładu*, s. 51 – *Polaków* napisano małą literą, s. 72 – po kropce zd. rozpoczęto małą literą, s. 74 – zd. zakończono przecinkiem).

Proponowałabym też w przyszłości zrezygnować z elementów samooceny w pracach naukowych. Nie pozbawiajmy czytelnika, na czele z recenzentami, oceny czy (...) *w pracy zawarto wnikliwy przegląd literatury* (...) – s. 16, a przeprowadzona merytoryczna analiza była *szeroka* i przeprowadzona w *ważnych przekrojach analitycznych* – s. 17. Przestrzeń nie jest miarą czasu a lat nie analizowano – w pracy kilka razy pojawiło się sformułowanie – *na przestrzeni analizowanych/ostatnich lat* (np. s. 65, 121, 123, 155). Podrozdział 4.4. powinien mieć numerację 4.3. W tabelach 2 na s. 68, 7 na s. 109 i 11 na s. 133 – brak nagłówka w pierwszej kolumnie, w tab. 4 s. 92 niedokończony pierwszy wiersz, s. 76 – (...) *plan zakładał ograniczenie osób* (...), przypuszczam, że chodziło raczej Autorce o liczbę osób. W tytule tabeli 8 (s. 119) powinno być dopisane i w Polsce, a w tytule tabeli 12 (s. 150) zamiast *w poszczególnych województwach* powinno być – *w poszczególnych krajach*.

Autorka wykorzystała w rozprawie 219 różnych pozycji bibliograficznych, oprócz zdecydowanej większości artykułów naukowych i monografii, w tym rozdziałów w monografiach (135, z których prawie 32% to publikacje w jęz. angielskim). Wykaz literatury w zasadzie jest reprezentatywny dla grona autorów podejmujących problematykę obejmującą

przedłożony w rozprawie przedmiot badań. Umknęła, w mojej ocenie ważna pozycja, wydana przez PWE w 2011 r. *Integracja monetarna – wyzwania dla Polski* autorstwa J. Borowskiego. Autor ocenił bilans kosztów i korzyści związanych z przystąpieniem Polski do strefy euro uwzględniając koszt rezygnacji z prowadzenia przez Polskę niezależnej polityki pieniężnej oraz korzyści z przyjęcia wspólnej waluty. W związku z faktem, że oprócz publikacji naukowych, Autorka skorzystała z wielu ekspertyz, rozporządzeń, raportów (m.in. takich instytucji jak: Komisja Europejska, Bank Światowy, OECD, Narodowy Bank Polski, Ministerstwo Finansów, Główny Urząd Statystyczny), stron internetowych, niepublikowanych referatów, wygłoszonych na konferencjach naukowych, podręczników, encyklopedii, leksykonów warto byłoby podzielić ww. źródła na odpowiednie grupy i przyporządkować im określone pozycje bibliograficzne.

Wniosek końcowy

Oceniana rozprawa doktorska mgr Beaty Kowalczyk pt. *Przystosowania w sektorze rolnym w państwach wstępujących do strefy euro*, przygotowana pod kierunkiem naukowym dr hab. Marii Parlińskiej, prof. SGGW, z udziałem promotora pomocniczego – dra Roberta Pietrzykowskiego, na Wydziale Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, mimo opisanych słabszych elementów, charakteryzuje się przewagą stron pozytywnych i jako całość spełnia wymogi formalne i naukowe stawiane rozprawom doktorskim. Kandydatka na doktora nauk ekonomicznych dowiodła, że posiadała umiejętność postawienia celu i hipotez badawczych, zaplanowania i zrealizowania badań naukowych z zastosowaniem właściwych metod, zarówno do realizacji badań, jak i opracowania uzyskanych wyników.

W oryginalny sposób został rozwiązany postawiony problem badawczy w szeroko pojętym zakresie polityki walutowej, a w szczególności rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Treść dysertacji spełnia także pozostałe wymagania ustawowe, potwierdza niezbędną wiedzę mgr Beaty Kowalczyk w dziedzinie ekonomii oraz wystarczające kompetencje w zakresie samodzielnego prowadzenia badań naukowych. Rekomenduję, aby Wysoka Rada Wydziału Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie przyjęła dysertację do dalszych etapów procedowania, w tym przeprowadzenia publicznej obrony.

Renata Marks-Bielśka